

Hoofdstuk 2 Probleemstelling en hypothesen

2.1. Probleemstelling

In navolging van de sociaal kapitaaltheoretici zullen we de wijze waarop relaties worden aangegaan en onderhouden modelleren als een doelgericht keuzeprocess. Wanneer gesproken wordt over doelgericht dan wordt verwezen naar het feit dat mensen hun gedrag kunnen beïnvloeden, zo mogelijk en zondig aanpassen aan de omstandigheden en dat zij daarbij anticiperen op de gevolgen. Nu is het natuurlijk zo dat niet elke handeling een bewust intentioneel karakter heeft, denk bijvoorbeeld aan vrienden die zich tot elkaar aangetrokken voelen en pas op den duur merken dat zij veel aan elkaar hebben omdat geen van beiden veel andere vrienden heeft. Het accent ligt echter niet zozeer op de intenties die mensen hebben, maar op de uitkomsten van het gedrag. Door de assumptie te hanteren dat mensen, gegeven hun handelingsruimte, steeds zullen kiezen voor het meest aantrekkelijke handelingsalternatief, wordt het mogelijk op een relatief simpele manier voorspellingen te doen (Lindenberg, 1988). Met name de betekenis die mensen zelf geven aan de wijze waarop zij zich binnen persoonlijke relaties gedragen (Harre, 1990/1993; McCall, 1988) zal echter niet altijd overeenkomen met de wijze waarop dit binnen het gekozen theoretisch perspectief wordt beschreven.

Uitgangspunten voor onze eigen verklaring zijn:

- a. Relaties kunnen gezien worden als sociaal kapitaal omdat zij toegang geven tot verschillende hulpbronnen in de vorm van instrumentele steun, emotionele steun, gezelschapsteun en informatie;
- b. Veranderingen die optreden in relaties - intensivering, vermindering of zelfs het helemaal verloren gaan van het contact - dienen te worden gezien als het resultaat van een investeringsbeslissing;
- c. Mensen investeren niet alleen in relaties omdat de directe baten van het contact groter zijn dan de directe kosten, maar tevens met het oog op de mogelijke waarde van deze investeringen in de toekomst;
- d. De mate waarin veranderingen in de frequentie van contact optreden moet altijd worden gezien tegen de achtergrond van situationele restricties voortkomend uit beperkingen in de handelingsruimte en de beschikbaarheid van alternatieve relaties;
- e. Investeringsbeslissingen zijn doelspecifiek: de wijze waarop mensen de beslissing nemen om in een bepaalde relatie te (blijven) investeren is niet altijd hetzelfde. Ze is afhankelijk van de steun die binnen die relatie uitgewisseld wordt of zou kunnen worden.

Welke overwegingen zijn van belang bij de keuze om al dan niet in een bepaalde relatie te (blijven) investeren? Er kan gekeken worden naar de directe kosten en baten: mensen investeren in bepaalde relaties omdat de

moeite opweegt tegen wat het hen op dat moment oplevert. Dit is, zo bleek in het voorgaande hoofdstuk, een te beperkte visie. Ten eerste moet rekening gehouden worden met het tijdsperspectief. Wanneer mensen moeten beslissen of zij moeite willen doen om het contact aan te houden beperken zij zich niet alleen tot de kosten en baten op het moment zelf. De kosten die in het verleden zijn gemaakt en verwachtingen over de toekomst spelen ook een rol. Het tweede aspect waarmee rekening gehouden moet worden is de situatie waarin iemand zich bevindt. Het gaat daarbij om de vraag of er mogelijke alternatieve relaties aanwezig zijn en in hoeverre iemand in de gelegenheid is om mensen op te zoeken en samen dingen te doen. Indien iemand geen toegang heeft tot andere relaties is er nauwelijks sprake van een keuze.

Al met al spelen bij de keuze om een bepaald contact al dan niet te blijven onderhouden een zestal overwegingen een rol. Dit zijn:

1. de directe kosten en baten van het contact;
2. de investeringen die in het verleden zijn gedaan en die verloren zouden gaan indien er geen contact meer zou zijn;
3. de mogelijke waarde die investeringen in de toekomst zouden kunnen hebben;
4. de zekerheid die men heeft over een gezamenlijke toekomst;
5. de beschikbaarheid van alternatieve relaties;
6. de mogelijkheden (handelingsruimte) die men heeft om in relaties te investeren.

Hiermee is direct het eerste deel van de probleemstelling gegeven:

Kunnen verandering en stabiliteit binnen persoonlijke relaties worden verklaard met behulp van een model van investeringsoverwegingen, waarin de mate van contact niet alleen afhankelijk is van de directe kosten en baten, maar ook van de omvang van de reeds in de relatie gedane investeringen, de verwachte toekomstige waarde van investeringen, de zekerheid van een gezamenlijke toekomst, de beschikbaarheid van alternatieven en de restricties in de handelingsruimte.

In principe kan voor beide betrokkenen in de relatie aangegeven worden welke investeringsoverwegingen zij zullen maken. Daarbij zullen zij deels ook anticiperen op de overwegingen van de ander: wanneer iemand weet door de ander heel erg gewaardeerd te worden dan geeft dit meer zekerheid over de gezamenlijke toekomst. In ons model wordt wel aandacht geschonken aan deze interactie maar in het algemeen zijn de hypothesen beperkt tot de overwegingen van één van beide betrokkenen. Dit heeft er mee te maken dat het model nog duidelijk in een ontwikkeling is en het anders te complex zou worden. Daarnaast is van belang dat bij de toetsing met name gegevens over de situatie van één van de betrokkenen beschikbaar zijn.

Het tweede deel van de probleemstelling heeft te maken met de verdieping die we aan de verklaring willen geven wat betreft de verschillende soorten relaties:

Is het belang dat aan de verschillende investeringsoverwegingen gehecht wordt afhankelijk van het soort steun dat binnen de relatie wordt uitgewisseld?

Zoals we al eerder aangaven willen we onze hypothesen toetsen aan de hand van de veranderingen die zich over een langere periode in de tijd afspelen. Er is gekozen voor een langere periode omdat er bij veranderingen, mede door de invloed van eerdere investeringen, enige tijd overheen gaat voordat zij duidelijk zichtbaar worden (Oliker, 1989). Door minder in een bepaalde relatie te gaan investeren neemt het contact binnen de relatie af. Door de nadruk te leggen op de lange-termijnveranderingen hopen wij ook te vermijden dat kleine variaties in de frequentie van het contact die vooral met het moment van onderzoek te maken hebben te veel nadruk krijgen.

Al met al gaan we er vanuit dat het model van investeringsoverwegingen een betere verklaring geeft wanneer het toegepast wordt op lange-termijnveranderingen dan wanneer het gaat om veranderingen die zich op de korte termijn afspelen. Hierover bestaat echter geen zekerheid en dit leidt dan ook direct tot het derde deel van de probleemstelling:

Kunnen zowel korte-termijnveranderingen in de frequentie van contact als veranderingen die op een langere periode in de tijd worden vastgesteld op dezelfde manier verklaard worden?

In het tot nu toe gepubliceerde longitudinale onderzoek naar veranderingen gaat het meestal om de veranderingen die plaatsvinden na één bepaalde ingrijpende gebeurtenis zoals een echtscheiding (Rands, 1988; Broese van Groenou, 1991), de dood van de partner (Lopata, 1988), of een ernstige ziekte (Ruiter, 1988; Janssen, 1992). In hoeverre de resultaten uit dergelijk onderzoek generaliseerbaar zijn naar andere situaties blijft onduidelijk. Dit heeft ook een remmende invloed op de ontwikkelingen op het theoretische vlak: onderzoekers zullen zich vooral bezig houden met theoretische noties afgestemd op de specifieke gebeurtenis waar zij onderzoek naar doen (Broese van Groenou & Busschbach, 1991). Ons streven is een relatief eenvoudige, algemene verklaring te formuleren voor veranderingen in persoonlijke relaties die toepasbaar is op vele soorten situaties. Door ons te richten op zowel het normale verloop binnen persoonlijke relaties als op de veranderingen die plaats vinden na ingrijpende gebeurtenissen kunnen we nagaan of dit is gelukt. Duidelijk moet worden of de te ontwikkelen verklaring past op alle soorten veranderingen, onafhankelijk van de situatie die tot de

verandering heeft geleid. Dit brengt ons op het vierde en laatste onderdeel van de probleemstelling:

Is de verklaringskracht van het model van investeringsoverwegingen onafhankelijk van de context waarbinnen de veranderingen zich afspelen? Anders gezegd: kunnen zowel de 'normale' veranderingen in de frequentie van contact als veranderingen die plaatsvinden na ingrijpende levensgebeurtenissen op dezelfde manier verklaard worden of dient de algemene verklaring aangepast te worden aan de specifieke kenmerken van de verschillende gebeurtenissen?

2.2. De investeringsoverwegingen

De zes overwegingen vormen de basis van het model van investeringsoverwegingen zoals dat beschreven is in het eerste deel van de probleemstelling. In de navolgende subparagrafen wordt elk van de overwegingen verder uitgewerkt, er wordt tegelijkertijd nagegaan in welke soort relaties deze een grote rol spelen en in welke soort relaties deze overweging van minder belang zal zijn. De verschillende deelhypothesen die aan de hand van dit betoog kunnen worden geformuleerd zijn in appendix 0 nog eens weergegeven en tot een kleiner aantal toetsbare hoofdhypothesen samengevoegd.

2.2.1. De directe baten en kosten

De eerste overweging die bij de beslissing om in een relatie te investeren van belang is, is de mate waarin men direct profijt heeft van het contact ofwel de afweging tussen de directe baten van het contact en de directe kosten die met het onderhouden van het contact gepaard gaan.

Als eerste de baten van het contact: wat kan hier precies onder worden verstaan? Binnen de sociaal kapitaaltheorie is de afweging tussen de directe kosten en baten van het contact van minder belang dan de afweging van de kosten die men maakt ten opzichte van mogelijke baten in de toekomst. In de sociaal kapitaaltheorie wordt het accent gelegd op relaties die worden aangegaan vanuit een doelstelling die buiten het directe contact zelf ligt, zoals zakelijke oogmerken of de mogelijkheid om status en aanzien te verwerven. Het gaat dan meer om potentiële opbrengsten dan om de daadwerkelijke positieve aspecten van dat contact. Kenmerkend is het idee dat mensen juist blijven investeren omdat zij niet weten wanneer zij mogelijk een beroep op elkaar moeten doen. Op deze manier wordt een soort krediet opgebouwd dat op ieder moment en op vele verschillende manieren aangewend kan worden. Ook al zal op sommige vrienden of kennissen nooit een daadwerkelijk beroep worden gedaan, dan toch worden ze tot iemands sociaal kapitaal gerekend.

Persoonlijke relaties worden veelal niet aangegaan of onderhouden vanuit een buiten de relatie gelegen doel, maar vanwege het plezier dat iemand in het contact heeft. Met name vriendschappen kenmerken zich door grote nadruk op de positieve aspecten van het contact zelf.

Omdat we in ons onderzoek verschillende soorten persoonlijke relaties betrekken lijkt het noodzakelijk om beide aspecten van de baten mee te laten wegen; de waardering voor het contact zelf en de mogelijkheid dat via die relatie buiten het contact gelegen doelen kunnen worden verwezenlijkt. Hoewel dit onderscheid enigszins artificieel is, zullen we de waardering voor het contact opvatten als de directe baten en de mogelijke baten van het contact op andere terreinen dan het contact zelf als toekomstige baten, bijvoorbeeld het feit dat iemand je eens helpt met nuttige informatie of, indien nodig, een luisterend oor biedt. Dit onderscheid is gemaakt omdat bij elke ontmoeting lang niet altijd dergelijke hulp wordt uitgewisseld: het gaat dus inderdaad om potentiële baten. Het plezier dat iemand beleeft aan het contact is daarentegen iets dat wel bij elke ontmoeting tot uitdrukking komt. In deze paragraaf wordt stil gestaan bij de invloed van de directe baten op een investeringsbeslissing, later wordt ingegaan op toekomstige baten op een investeringsbeslissing.

De directe baten van een relatie, in dit geval dus de waardering voor het contact, wordt beïnvloed door een groot aantal zaken, positief gewaardeerde eigenschappen in de ander zoals gevoel voor humor, lichamelijke aantrekkelijkheid. Ook positieve aspecten van de relatie zelf, openheid en empathie (Buunk, 1983) spelen hierbij een rol. Wanneer uitgegaan wordt van iemands eigen, subjectieve, oordeel over een bepaalde relatie is het niet nodig het zogenaamde comparison level of alternatives, een op eerdere ervaringen gebaseerde standaard van hoe hoog de gemiddelde kosten en baten van een relatie mogen zijn, op te nemen. Verondersteld mag worden dat mensen bij de evaluatie van de kosten en baten van een relatie eigen verwachtingen hieromtrent direct mee zullen laten wegen en ook dat zij vergelijkingen zullen maken met andere relaties. Onze veronderstelling is

Naarmate de directe baten van een relatie hoger zijn, zullen mensen meer in de relatie investeren.¹

Nagegaan moet worden of deze overweging in alle gevallen evenveel gewicht heeft. Het is immers mogelijk dat binnen sommige relaties aan de

¹ De veronderstellingen zijn geformuleerd in de vorm van de uiteindelijke uitkomst van het gedrag onder verder constante omstandigheden. Omdat veelal verschillende veranderingen in de investeringsoverwegingen tegelijkertijd een rol spelen zal het eindresultaat niet altijd geheel conform elke aparte hypothese zijn.

directe baten van het contact heel weinig waarde wordt gehecht. In met name die relaties waarbij men elkaar vooral opzoekt voor de gezelligheid en om samen dingen te doen zullen directe baten van het contact van veel belang zijn. Dan ligt het accent op de waardering die men voor elkaar heeft en niet zozeer op de hulp die men elkaar mogelijk zou kunnen geven. Zijn de directe baten van het contact klein, men heeft geen plezier met elkaar maar ergert zich aan de ander, dan vervalt binnen deze relaties ook de reden om hierin te blijven investeren.

Ook in relaties waarin vooral emotionele steun wordt uitgewisseld is de waardering voor het contact cruciaal. Aspecten als openheid en waardering voor elkaar zijn fundamenteel voor waardevolle emotionele steun (Thoits, 1984; Leatham & Duck, 1990). Wanneer het contact zelf als onplezierig wordt ervaren zal men niet snel praten over dingen die iemand echt raken of om advies vragen bij meer persoonlijke problemen. Kortom, of men iemand in vertrouwen neemt is mede afhankelijk van het feit of men die persoon ook aardig vindt en of die persoon prettig is om mee om te gaan (Marsden, 1988).

In relaties waarin vooral instrumentele steun en informatie wordt uitgewisseld lijkt het daarentegen minder belangrijk hoe goed men met elkaar kan opschieten. Hoewel het plezier in de omgang de relatie mede in stand zal houden, ligt het accent op hoe adequaat de hulp is die men elkaar zou kunnen bieden. Anders dan bij emotionele steun is de waarde van de geboden steun niet afhankelijk van de kwaliteit van het contact zelf. Het geven van informatie is net als het lenen van geld of goederen niet direct persoonsgebonden (vergelijk Foa & Foa, 1980). Wanneer het om instrumentele steun gaat blijken mensen ook niet direct een beroep te doen op hun beste vrienden. In een dergelijk geval kiezen zij ervoor familieleden om hulp te vragen of anderen die bijvoorbeeld dicht bij wonen (Litwak, 1985).

Overwegingen over de directe baten hebben meer invloed binnen emotionele relaties en gezelschapsrelaties dan binnen instrumentele relaties en relaties waarin informatie wordt uitgewisseld (onderdeel hypothese 3).²

Onder de kosten van een relatie vallen enerzijds de investeringen zelf, de hoeveelheid tijd en geld die men kwijt is om het contact te onderhouden, en anderzijds de negatieve aspecten van het contact. Negatieve aspecten kunnen onder andere zijn: kritiek die men van de ander te verduren heeft, vervelende eigenschappen van de ander of irritant gedrag en bijvoorbeeld kritiek uit de omgeving op het feit dat men met een bepaalde persoon omgaat. Dergelijke negatieve aspecten zullen verweven zijn met

² Zie ook appendix 0.

de positieve aspecten en tot uitdrukking komen in iemands baten van het contact (Sprecher, 1988).

De kosten gerelateerd aan de hoeveelheid tijd en geld die iemand kwijt is om het contact te onderhouden, staan echter los van de waardering voor het contact. Bij een beperkt tijdbudget moeten mensen steeds keuzes maken over de wijze waarop zij de aandacht over hun relaties verdelen.³ Tijd gespendeerd aan de één gaat veelal ten koste van een ander contact of bezigheden die voor de betrokkene ook belangrijk zijn. In principe kunnen de tijd die men met elkaar doorbrengt en de tijd die men nodig heeft om naar elkaar toe te komen dan ook als kosten worden gezien. In zekere zin is de tijd die het contact zelf in beslag neemt een vorm van de baten: hoe meer tijd men met elkaar doorbrengt, hoe groter het profijt dat men van de relatie kan hebben. Dat geldt niet voor de tijd die nodig is om fysiek bij elkaar te komen: dit zijn kosten waar niet direct iets positiefs tegenover staat.

Al met al zullen met name relaties met mensen die op grote reisafstand wonen kostbaar zijn om te onderhouden. Uit bepaalde onderzoeksresultaten blijkt ook dat deze kosten om de relatie aan te houden inderdaad worden afgewogen tegen de baten van het contact: hoe hoger de kwaliteit van de relatie, des te meer men geneigd is hiervoor een grote afstand te overbruggen (Fischer, 1982). Maar of mensen met elkaar dingen gaan ondernemen, hangt weer negatief samen met de afstand (Verbrugge, 1977). Onze verwachting is dan ook

Naarmate de kosten voor het onderhouden van het contact lager zijn, zullen mensen meer in de relatie investeren.

Ook nu weer kan de vraag gesteld worden of binnen sommige relaties de kosten zwaarder meewegen in de beslissing om in een relatie te (blijven) investeren dan in andere relaties. Voor relaties waarin vooral emotionele steun wordt verleend, zijn de kosten in het algemeen vermoedelijk al van minder belang omdat in een dergelijke relatie een duidelijk particularistisch karakter heeft (Foa & Foa, 1980). De steun die hierbij ontvangen wordt is sterk afhankelijk van de persoon die deze steun verleent en daarom is deze persoon niet zomaar inwisselbaar voor een andere persoon indien de kosten voor het onderhouden van het contact omhoog zouden gaan. Daar komt bij dat, waar het de kosten in de vorm van de reisafstand betreft, in onze Westerse samenleving de telefoon heel goed

³ Hieraan vooraf gaat nog de keuze om de tijd niet aan andere activiteiten te besteden dan aan het onderhouden van contacten. In dit onderzoek zullen we ons echter niet met deze eerste beslissing bezig houden. In principe gaan we uit van een constante behoefte aan contact met mensen waaraan, gegeven bepaalde handelingsruimte (tijd, geld, mobiliteit), in meer of mindere mate kan worden voldaan.

het persoonlijke (lijfelijke) contact kan vervangen (Wellman & Tindall, 1990).

Geografische nabijheid heeft vooral een positieve invloed op de hoeveelheid instrumentele steun die wordt uitgewisseld (Dykstra, 1990). Juist omdat men elkaar gemakkelijk treft kost het minder moeite om onderling hulp te bieden (vergelijk Litwak, 1985). Zo zijn buurtgenoten vaak een belangrijke bron van steun bij praktische zaken als het halen van een boodschap, plantjes water geven wanneer iemand niet thuis is (Goodman, 1985; Felling e.a., 1991).⁴ Een kleine afstand vergemakkelijkt ook de gezelschapsrelaties. Zoals al gezegd zoekt men elkaar sneller op en zal meer geneigd zijn activiteiten samen ondernemen wanneer men dichterbij elkaar woont.

Overwegingen over de kosten hebben meer invloed binnen instrumentele en gezelschapsrelaties dan binnen emotionele relaties of relaties waarin informatie wordt uitgewisseld (onderdeel 1 hypothese 3).

2.2.2. De investeringen

Het begrip investeringen uit het verleden kan op verschillende manieren worden ingevuld. Ten eerste als investeringen in de vorm van de uitgestelde ruil omdat men ten bate van iemand anders kosten heeft gemaakt, verwacht men dat in de toekomst de ander bereid zal zijn ook dergelijke kosten te maken. In principe zijn investeringen het grootst in een relatie wanneer de één steun verleent aan de ander zonder dat daar, ook op de lange termijn, iets tegenover heeft gestaan. Echter, naarmate de ander daarmee meer bij iemand in het krijt komt te staan, kan deze er tegelijkertijd steeds meer belang bij krijgen om de relatie voortijdig af te breken. Het is dus zaak de sociale schuld niet te hoog te laten oplopen: een zekere mate van wederkerigheid is noodzakelijk om het contact in stand te houden.

De tijd die men samen heeft doorgebracht werd in het voorgaande hoofdstuk benoemd als de zogenaamde onderhoudsinvesteringen: hoe langer men met iemand optrekt, des te meer het vertrouwen groeit dat men, indien nodig, op deze persoon terug kan vallen. Juist wanneer twee mensen intensief met elkaar omgaan, bouwen beiden een groot maar diffuus sociaal krediet bij elkaar op. Ook stijgt het rendement van de

⁴ Bij eenmalige of zeer specifieke instrumentele steun, bijvoorbeeld het helpen bij de verhuizing of het invullen van het belastingformulier, is het echter weer minder belangrijk of iemand dichtbij woont. In die gevallen is het belangrijker dat iemand die speciale inspanning kan en wil leveren. We zullen ons in het onderzoek echter vooral richten op weinig kennis- of ervaring vergende instrumentele steun zoals die met een zekere regelmaat binnen persoonlijke relaties wordt uitgewisseld.

relatie. Voor een even bevredigend contact moet men, bij iemand die men nog nauwelijks kent, veelal veel meer in de relatie investeren, dan in een relatie met iemand die men wel al lang kent.

Op dit moment worden in het empirisch onderzoek naar de effecten van sociaal kapitaal op bijvoorbeeld iemands arbeidsmarktpositie (Boxman, 1992), schoolse vorming (Velden, 1991) of de contacten na echtscheiding (Broese van Groenou, 1991) beide benaderingen steeds meer geïntegreerd. Beide vormen van investeringen, zowel de daadwerkelijke, al dan niet wederkerige steun als de duur van de relatie, worden in ogenschouw genomen. Ook in ons model zullen beide vormen van investeringen uit het verleden worden opgenomen. Onze verwachting is dan ook:

Naarmate de investeringen uit het verleden omvangrijker zijn (de tijd die samen is doorgebracht is lang en er is aan de ander veel steun verleend) zullen mensen meer in de relatie investeren.

In het voorgaande hoofdstuk is gewezen op het verschil tussen relaties waarbij direct duidelijk is dat iemand daar persoonlijk profijt van heeft en relaties waarbij er veel minder nadruk ligt op dit persoonlijk profijt, waarbij dit in zekere zin zelfs een beetje taboe is. Dit verschil is van belang omdat het in de ene soort relatie vooral gaat om de investeringen in de vorm van uitgestelde ruil terwijl in de andere soort relaties niet de ruil, maar vooral de tijd die men samen heeft doorgebracht veel gewicht in de schaal legt.

Bij instrumentele steun is het belang van eerdere investeringen in de vorm van uitgestelde ruil groot omdat de behoefte aan instrumentele steun voor betrokkenen veelal niet gelijk oploopt. Vaak zullen mensen wanneer zij instrumentele steun verlenen kosten maken zonder dat de ander in staat is daar direct wat tegenover te stellen. Men weet ook nooit wanneer een beroep op de ander gedaan zal moeten worden. Als dat nodig is, dan is het gemakkelijker om praktische hulp te vragen aan iemand waar nog enig krediet uitstaat.

Bij de uitwisseling van emotionele steun ligt er veel minder de nadruk op persoonlijk profijt. Toch zullen ook hier de investeringen uit het verleden een rol spelen. In dit geval gaat het echter niet om uitgestelde ruil: de kosten die de steunverlener maakt zijn veelal gering en het is niet gebruikelijk om hier later nog op terug te komen. Bij emotionele steun gaat het om de onderhoudsinvesteringen. Persoonlijke openheid, begrip en wederzijdse gehechtheid zijn hierbij van vitaal belang. Dit zijn aspecten van een relatie die voortvloeien uit het feit dat men al langer met iemand optrekt. Naarmate men meer in elkaar investeert, wordt ook de lange termijn betrokkenheid (de bereidheid om meer dan incidentele hulp

te verlenen: Litwak, 1985) en het rendement van de verleende steun groter.

Bij informatiesteun zijn de kosten die de ander maakt veelal gering en het rendement van de steun wordt ook niet groter naarmate men elkaar al langer kent. Toch kan niet zomaar verondersteld worden dat de investeringen uit het verleden in dit opzicht van weinig belang zijn. Bij het uitwisselen van informatie gaat het vooral om de mogelijke waarde van deze uitwisseling voor de toekomst: het idee van de uitgestelde ruil. Dit verklaart waarom mensen geneigd zijn belangrijke informatie vooral te delen met mensen waar zij langer en intensiever mee op zijn getrokken (Boxman, 1992). Op deze manier kan men oude schulden aflossen en is men ook het meest zeker van een mogelijke wederdienst.

Bij gezelschapssteun is de rol van investeringen nog het minst belangrijk. Het plezier dat beide betrokkenen op een bepaald moment aan de relatie beleven staat voorop. Juist bij deze vorm van steun gaan kosten en baten van beiden vrijwel 'hand in hand'. Het is daarom niet nodig om al enig krediet te hebben. Een grote mate van vertrouwdheid gebaseerd op investeringen in het verleden, is ook van minder belang. Gaat het bij emotionele steun vooral om waardering voor wie iemand is als persoon, binnen gezelschapsrelaties ligt het accent meer op iemands gedrag. In dat geval doet het er minder toe of men elkaar al lang kent, of men al veel met elkaar heeft meegemaakt. Belangrijk is wel een grote mate van gelijkwaardigheid en wederkerigheid: juist gezelschapsrelaties zijn erop gebaseerd dat voor beide betrokkenen het contact ongeveer even bevredigend is.

Overwegingen over de investeringen uit het verleden hebben meer invloed binnen emotionele en instrumentele relaties dan binnen gezelschapsrelaties en relaties waarin informatie wordt uitgewisseld (onderdeel hypothese 3).

2.2.3. De toekomstige baten

Wat in de toekomst de waarde van de investeringen zal worden valt nooit met zekerheid vast te stellen. Waar iemand dus op af moet gaan bij de keuze om in een relatie te investeren zijn de kenmerken van de relatie op een bepaald moment. Over de potentiële waarde van een relatie als sociale hulpbron kunnen twee veronderstellingen worden geformuleerd: één gebaseerd op de zogenaamde sociale-positie-hypothese (Lin, 1982) en de ander gebaseerd op de like-me-hypothese (Laumann, 1969). De eerste hypothese houdt in dat mensen de meeste baten mogen verwachten van relaties met mensen die een relatief hogere sociale status hebben en over veel scholing en ervaring beschikken. De tweede hypothese houdt in

dat mensen daarentegen vooral veel mogen verwachten van relaties met mensen die ongeveer hun gelijke zijn waar het de maatschappelijke status, scholing, leefsituatie en andere demografische kenmerken betreft. Voor beide hypothesen geldt dat zij niet eenduidig empirisch worden ondersteund.

Ten aanzien van de sociale-positie-hypothese werd wel gevonden dat mensen betere banen krijgen naarmate de beroepsstatus van hun contactpersoon hoger is (Boxman, 1992). Daarnaast bleek ook dat een groot aantal banen wordt gevonden via contactpersonen die een relatief lage sociale positie hebben (Grieco, 1987). Hoewel mensen met hogere posities wel vaker een toegang vormen tot meer informatie en nieuwe contacten, wil dit niet zeggen dat zij altijd de meest geschikte persoon zijn om hulp te vragen bij het verbeteren van de eigen positie (Lin, 1982). Immers, hoe groter het verschil in hulpbronnen, hoe minder groot het belang van degene met de hoogste sociale positie om de eigen hulpbronnen toegankelijk te maken.

Wat betreft de like-me-hypothese zijn er aanwijzingen dat mensen relatief vaker omgaan met mensen die veel met hen gemeen hebben qua levensstijl en zienswijzen dan met mensen die minder met hen gemeen hebben (Fischer, 1982). Onduidelijk is echter of mensen inderdaad een voorkeur hebben voor homogene relaties of dat mensen gewoon op elkaar gaan lijken indien zij veel met elkaar omgaan. Wellicht is het zo dat homogene relaties gewoon meer voorkomen omdat men elkaar gemakkelijker tegenkomt (Verbrugge, 1977). Het feit dat veel relaties homogeen zijn wat betreft sexe, opleiding en bijvoorbeeld inkomen heeft in ieder geval ook te maken met maatschappelijke stratificatie: buurten zijn opgebouwd uit gezinnen met ongeveer dezelfde inkomens, mannen en vrouwen hebben door verschil in zorgtaken een andere dagindeling (Fischer, 1982). Ook zijn er indicaties dat de hypothese in ieder geval voor bepaalde relaties weerlegd wordt: juist de meest hechte relaties blijken zich te vormen tussen mensen die op een aantal kenmerken geen overeenkomsten en/of juist hele grote verschillen vertonen. Bijvoorbeeld twee vrienden waarvan de één revolutionair en de ander pacifist is (Verbrugge, 1983).

In hoofdstuk één is aangegeven dat de tegenstelling tussen de like-me-hypothese en de sociale-positie-hypothese wellicht terug gevoerd kan worden tot een verschil in invalshoek: de onderzoekers hebben het over verschillende soorten relaties. Ook de weerleggingen van beide hypothesen komen wellicht hieruit voort.

Lin toetste de sociale-positie-hypothese verschillende malen zonder verder een uitspraak te doen over de reikwijdte van de hypothese. Uit de onderzoekssituaties die hij koos (communicatiekanalen, arbeidsmarkt) is

duidelijk dat de hypothese met name afgestemd is op relaties waarin informatie wordt uitgewisseld.

Wanneer niet de informatie, maar het gezelschapsaspect centraal staat zal daarentegen de voorkeur uitgaan naar homogene relaties. Gelijkwaardigheid wordt dan verkozen boven een hogere maatschappelijke status en gelijkenis boven het feit dat iemand via de ander over nieuwe hulpbronnen zou kunnen beschikken (Allan, 1977). Groepen vrienden die vaak elkaars gezelschap op zoeken blijken inderdaad relatief vaak homogeen wat betreft leeftijd, werksituatie en bijvoorbeeld politieke opinie (Verbrugge, 1977). Bij gezelschapsrelaties gaat dus vooral de like-me-hypothese op.

Het idee dat iemand zich bij de keuze om een relatie aan te gaan laat leiden door de sociale positie van de ander, lijkt ook niet goed te passen binnen emotionele relaties. Voor de kwaliteit van deze soort steun maakt het immers niet uit wat iemand maatschappelijk aan mogelijkheden heeft. Anderzijds is het wel zo dat mensen wanneer zij hun problemen kwijt willen vaak de voorkeur geven aan leeftijds-, sexegenoten en mensen met dezelfde sociale achtergrond (Marsden, 1988). Verondersteld kan worden dat, naarmate mensen meer overeenkomsten vertonen en daardoor bepaalde ervaringen delen, de emotionele steun ook meer bijdraagt aan iemands welzijn.

Onder instrumentele steun kan een groot aantal verschillende soorten hulp - diensten - worden verstaan. Het is daarom moeilijk om aan te geven wat in deze precies de waarde van de hulpbronnen van de ander bepaalt. In sommige gevallen kan het belangrijk zijn dat degene die een dienst bewijst over andere hulpbronnen beschikt dan de ontvanger, bijvoorbeeld kennis, vaardigheden en tijd. Anderzijds kan men juist van mensen die zich in dezelfde situatie bevinden de meest instrumentele steun verwachten: bijvoorbeeld jonge moeders die op elkaars kinderen passen.

Verondersteld kan worden dat hoe meer vaardigheden en kennis van de betrokkene gevraagd worden, dus hoe specifiek de instrumentele steun, hoe relevanter de sociale-positie-hypothese is. En, hoe meer inspanning van de ander gevraagd wordt, hoe belangrijker het feit dat de relatie relatief homogeen is. Er moet immers bedacht worden dat het moeilijker is om een dergelijke dienst te vragen naarmate iemand over meer hulpbronnen of aanzien beschikt dan de hulpvrager zelf. Voor instrumentele hulp die relatief weinig inspanning van de ander vraagt (zoals kleine klusjes in huis, het lenen van spullen) gaan we er van uit dat binnen instrumentele relaties vooral de sociale-positie-hypothese op zal gaan.

Overwegingen over de toekomstige baten voortvloeiend uit de sociale positie van de ander hebben alleen invloed binnen instrumentele relaties en relaties waarin informatie wordt uitgewisseld en geen invloed binnen emotionele en gezelschapsrelaties (onderdeel hypothesen 3).

Overwegingen over de toekomstige baten voortvloeiend uit homogeniteit van de relatie hebben meer invloed binnen emotionele relaties en gezelschapsrelaties dan binnen instrumentele relaties en relaties waarin informatie wordt uitgewisseld (onderdeel hypothesen 3).

2.2.4. Zekerheid over de gezamenlijke toekomst

Een belangrijk element binnen de sociaal kapitaaltheorie is de onzekerheid die er bestaat over de opbrengsten van iemands investeringsarbeid. Door in elkaar te investeren trachten mensen een relatief betrouwbaar netwerk van relaties op te bouwen waar ook in de toekomst een beroep op gedaan zou kunnen worden. Er is hier echter sprake van een zeker risico: als garantie voor steun in een onzekere toekomst worden relaties aangegaan en onderhouden, terwijl het echter niet zeker is of die relaties in de toekomst nog beschikbaar zijn. Hoe groot dit risico is kunnen mensen echter voor een deel zelf bepalen, namelijk door in bepaalde relaties meer en in andere relaties minder te investeren. In hoofdstuk één is aangegeven hoe dit door de verschillende theoretici wordt beschreven en welke verschillende accenten daarbij worden gelegd. Voor een deel overlappen de door hen aangedragen oplossingen elkaar, voor een deel vullen zij elkaar aan. We concludeerden dat in ieder geval twee verschillende factoren de zekerheid van een gezamenlijke toekomst bepalen. Ten eerste zijn er de belemmeringen vanuit de rest van het netwerk: hoe meer een bepaalde relatie verweven is met de rest van het relatienetwerk van de betrokkenen, hoe minder groot het risico dat het contact snel verloren zal gaan. Ten tweede is er het belang dat door beide betrokkenen aan de relatie wordt gehecht. We zullen nog even kort bij deze twee punten stil staan.

Netwerk belemmeringen

Wanneer een bepaalde relatie is verbonden met veel andere relaties van de betrokkenen, dan wordt deze door die andere relaties behoed voor onverhoopt afbreken. Dit heeft twee redenen. Vanuit de andere relaties zal druk worden uitgeoefend om verplichtingen na te komen: wanneer iemand zich daar niet aan houdt komen die relaties ook op het spel te staan. En, via de anderen onderhouden de twee betrokkenen, ongeacht de eigen inspanning toch wel wat contact met elkaar, waardoor het gemakkelijker is om de relatie aan te houden dan elkaar te ontlopen.

Met name bij verwantschapsrelaties spelen dit soort belemmeringen een rol. De meeste familieleden kennen elkaar en door deze verwevenheid is het makkelijk om het contact aan te houden en kost het veel moeite om het contact af te breken. Bij het afbreken van het contact wordt immers het risico gelopen dat ook andere contacten die daarmee verbonden zijn worden afgebroken. Op deze manier zou een groot deel van de investeringen in gevaar gebracht kunnen worden.

Naast het concrete aantal gezamenlijke contacten geeft ook de aard van de relatie een indicatie van de mate waarin de relatie verweven is met de rest van het netwerk van de betrokkenen. Het is bij relaties tussen familieleden ook van belang dat de formele relatie (biologische, wettelijke) blijft bestaan ook al is het contact tussen betrokkenen heel summier of zelfs verdwenen.

Het belang dat beide betrokkenen hechten aan de relatie

Hoeveel iemand ook investeert in een relatie om het contact in stand te houden is het noodzakelijk dat de ander ook belang aan de relatie hecht. Wanneer de ander zich terugtrekt en niet meer in de relatie investeert dan verliezen ook iemands eigen investeringen hun waarde. Hoe kan vastgesteld worden wat het belang is dat door de ander aan de relatie wordt gehecht? Beide betrokkenen zullen op dezelfde manier een keuze maken. Dat wil zeggen dat naarmate de kosten lager en de directe en toekomstige baten voor de ander hoger zijn, deze meer geneigd zal zijn te blijven investeren. Net als dat voor ego geldt zal ook de ander verwachten de meeste toekomstige baten te hebben van zijn investeringen wanneer hij via ego toegang verkrijgt tot hulpbronnen waarover hijzelf niet beschikt. Dit samenvattend verwachten we

Naarmate de gezamenlijke toekomst zekerder is, door verwevenheid met andere relaties en het belang dat door de ander aan de relatie wordt gehecht, zullen mensen meer in een relatie investeren.

Is het zo dat in de ene soort relatie meer gewicht gehecht wordt aan de zekerheid van een gezamenlijke toekomst dan in andere soorten relaties? Voor gezelschapsrelaties, zo stelden we al eerder, is het plezier dat men heeft van het contact op het moment zelf het belangrijkste. Om samen te sporten, bij te praten bij een kopje koffie of iemand op zijn verjaardag te bezoeken is het minder noodzakelijk dat men weet dat men elkaar in de toekomst nog vaker zal zien. Ditzelfde geldt voor relaties waarin ook emotionele steun wordt verleend. Dat men elkaar al langer kent, zal het gemakkelijker maken om over persoonlijke dingen te spreken. Of ook in de toekomst de relatie zal worden voortgezet zal in emotionele relaties iets belangrijker zijn dan in gezelschapsrelaties maar nog steeds geen

grote rol spelen. Dit heeft er mee te maken dat in emotionele relaties het aspect van de uitgestelde ruil - wat ik nu voor jou doe, zal jij op de lange termijn ook wel eens voor mij doen - nooit erg op de voorgrond treedt.

Voor relaties waarin vooral instrumentele steun wordt verleend, is het aspect van de wederkerigheid wel van belang. Verondersteld kan worden dat juist in dit geval de wetenschap van belang zal zijn dat ook op de lange termijn op de ander een beroep gedaan zal kunnen worden. Nieuwe burens zullen bijvoorbeeld een verzoek om hulp niet gauw afslaan omdat het prettig is te weten dat indien nodig de ander in de toekomst eveneens bereid zal zijn tot hulp. Iemand die vermoedelijk snel uit het oog zal worden verloren, wordt niet snel gevraagd om even te helpen bij een kleine verbouwing omdat het moeilijk is om ooit weer eens iets terug te doen.

We gaven al aan dat bij het doorgeven van informatie het toekomstperspectief nog van meer belang is dan de investeringen uit het verleden zelf. De kosten van het verlenen van informatie zijn laag. De waarde van de informatie voor de ander is veelal groot, met name bij heel specifieke, schaarse informatie: kennis die omdat zij niet voor iedereen beschikbaar is iemand een bepaald voordeel op kan leveren. Hoe waardevoller de informatie voor de ander, hoe meer de informatieverlener het geven van die informatie ook als een vorm van uitgestelde ruil zal zien.⁵ Naarmate de gezamenlijke toekomst zekerder is, zal iemand dan ook meer bereid zijn dergelijke schaarse informatie te delen.

Overwegingen over de zekerheid van de gezamenlijke toekomst hebben meer invloed binnen instrumentele relaties en relaties waarin informatie wordt uitgewisseld dan binnen emotionele en gezelschapsrelaties (onderdeel hypothese 3).

2.2.5. De alternatieven

Vrijwel iedereen heeft in principe een heel scala aan potentiële netwerkliden om zich heen. Hoe groter het aantal alternatieven dat beschikbaar is, des te hoger de eisen die iemand stelt voordat in een relatie wordt geïnvesteerd. Iemand die relatief geïsoleerd leeft, zal bereid zijn relatief veel hogere kosten te maken voor het behoud van zijn

⁵ Grieco (1987) noemt dit derreciprociteitskosten. Zij gaat er vanuit dat mensen bepaald informatie geven juist aan degenen die het meeste belang hebben bij die informatie om zopozop termijn er ook naar verhouding meer voor terug te krijgen. Zo zouden mensen meer geneigd zijn arbeidsmarkt informatie te geven aan mannen dan aan vrouwen omdat mannen meer belang hechten aan een betaalde loopbaan (Sanders, 1991). Overigens is het opvallend dat in dit geval de 'waarde' van het geruilde dus niet wordt vastgesteld aan de hand van de inspanningen van de geveer, maar door de waarde die de informatie heeft voor de ontvanger.

relaties en tevreden zijn met relatief veel minder opbrengsten van de relaties dan iemand die veel meer keuzemogelijkheden heeft.⁶

Of iemand ook daadwerkelijk gebruik kan maken van de beschikbare alternatieven is natuurlijk afhankelijk van zijn eigen mogelijkheden: de tijd waarover iemand vrij kan beschikken, iemands mobiliteit en sociaal vaardigheden. We maken voor de duidelijkheid in ons model echter een onderscheid tussen de mate waarin mensen in de gelegenheid zijn om andere mensen te ontmoeten, de beschikbaarheid van alternatieven, en anderzijds de mate waarin zij van deze ontmoetingen gebruik kunnen maken, de restricties in de handelingsruimte.⁷

De beschikbaarheid van alternatieven wordt bepaald door de aanwezigheid van een aantal verschillende bronnen voor contact zoals verwantschap, de werk- en woonsituatie, en clubs, cafés en andere gelegenheden waar mensen elkaar tegen komen.

Binnen de verwantschapsrelaties zijn de gezinsleden de belangrijkste bron voor contact. Zij zijn in de meeste persoonlijke netwerken de voornaamste verleners van steun. Hoe belangrijk dit alternatief is blijkt uit de relatief geringe ondersteuning die alleenstaanden krijgen in vergelijking met mensen die een partner en/of kinderen hebben (Dykstra, 1991). Andere verwantschapsrelaties vormen ook een bron voor contact, maar meer dan het contact met gezinsleden, doet het er bij contacten met andere verwanten wel veel toe of iemand daar zelf moeite voor doet. Ook binnen verwantschapsrelaties is er tegenwoordig sprake van een keuzeprocess: men is niet als vanzelfsprekend meer op elkaar aangewezen (Uehara, 1990; Allan, 1979). De familieband maakt het aanknopen van contact wel gemakkelijker. Zo ontmoet men elkaar bijvoorbeeld bij familieceremonieën rond huwelijk, geboorte en dood en als men op bezoek gaat bij andere verwanten. De omvang van de familie, het aantal kinderen, broers en zusters, ooms, tantes, neven en nichten is daarmee deels bepalend voor het aantal alternatieve relaties dat men tot zijn beschikking heeft.

Een andere toegang tot relaties wordt gevormd door onze dagelijkse woon - en werksituatie (Fischer, 1982; Wellman, 1985). Werk en studie brengt mensen samen evenals de buurt waar men woont. De ruimtelijke nabijheid - hoe dicht woont men bij elkaar, deelt men een kamer op

⁶ Fischer (1982) stelt dat inwoners van steden veel selectiever zijn in de keuze van mensen om mee om te gaan dan mensen die in minder dichtbevolkte regio's wonen.

⁷ In het Engels is dit fraaier te benoemen, namelijk als the opportunity to meet and the opportunity to mate.

kantoor - is daarbij een belangrijke bepalende factor.⁸ Naarmate men meer wordt geconfronteerd met het gedrag van de ander, door de fysieke nabijheid en/of samenwerking, is de kans groter dat ook daadwerkelijk een relatie wordt opgebouwd. Vriendschappen op het werk blijken bijvoorbeeld juist te ontstaan tussen degenen die het meest met elkaar te maken hebben (Schutte & Light, 1978). Door de voortdurende confrontatie met elkaars gedrag leert men elkaar beter kennen en hoe vertrouwd men met elkaar is, des te meer men de ander veelal gaat waarderen (Buunk, 1983).

Als laatste bronnen voor contact noemden we al clubs en verenigingen. Ook actief lidmaatschap van belangengroeperingen biedt mensen de mogelijkheid met anderen in contact te komen. Daarnaast is er het sociaal verkeer zoals dit zich afspeelt in het café, dienstencentrum of andere, openbare, ontmoetingsgelegenheden. Zowel de besloten verenigingen, clubs en groeperingen als de meer open situaties ontleen een belangrijk deel van hun bestaansrecht juist aan de mogelijkheid om sociale contacten op te doen. Doordat men elkaar treft en in sommige gevallen samen dingen doet, leert men elkaar ook weer beter kennen⁹. Door de informatievoorsprong wordt de kans dat men ook buiten de betreffende gelegenheid met elkaar een relatie aangaat groter dan in het geval van een toevallige ontmoeting. Deze vorm van vertrouwdheid via informele verbanden zoals club en uitgaansgelegenheden, zal vermoedelijk wel iets minder invloed hebben dan de samenwerking op werk, school en in de buurt omdat het voor iemand gemakkelijker is om zich in het café te onttrekken aan het contact dan op het werk.

Naarmate mensen over minder formele bronnen van contact beschikken en zij minder kans hebben om in informeel verband mensen te ontmoeten, zullen mensen meer in een al bestaande relatie investeren.

Ook waar het om de beschikbaarheid van alternatieven gaat, kan een nuancering worden gemaakt per soort relatie. In hoofdstuk één is al aangegeven dat daartoe gebruik gemaakt kan worden van het door Foa en Foa (1980) beschreven onderscheid tussen particularistische en niet-particularistische interacties; naarmate de steun een meer persoonlijk karakter heeft, is het minder goed mogelijk de ene steungever te

⁸ In de studie van Festinger en anderen (1950) naar het ontstaan van vriendschapspatronen tussen (gehuwde) studenten die in een aantal nieuwflats kwamen te wonen, bleek dat de kans dat men elkaar leerde kennen sterk afnam naarmate de appartementen verder van elkaar af lagen. Vriendschappen ontstonden tussen mensen die direct naast elkaar (41%) of die één of twee deuren verderop woonden (22% en 10%).

⁹ Bourdieu (1980/1989) wijst erop dat dergelijke verbanden ook het onderhouden van het contact met al bestaande relaties erg vereenvoudigen. Op deze manier vormen verenigingen en clubs de ruggesgraat van de meer persoonlijke relatienetwerken.

vervangen door de ander. Emotionele steun is de meest particularistische vorm van steun: niet alleen de steun zelf, maar vooral door wie die gegeven wordt is van belang.¹⁰ Bij instrumentele steun zal ook de ene steunverlener niet snel ingewisseld worden voor de ander, ofwel het gaat om een specifiek soort steun die niet iedereen kan leveren ofwel er wordt zoveel inspanning van iemand gevergd dat dit ook niet zomaar aan iedereen gevraagd kan worden. Wanneer de investeringsbeslissingen gezelschapsrelaties of relaties waarin informatie wordt uitgewisseld betreffen, dan is de invloed van de beschikbaarheid van alternatieve relaties gewoonlijk wel erg groot omdat juist deze contacten relatief makkelijk worden opgebouwd en het daarbij niet zo belangrijk is hoe persoonlijk het contact is.

Overwegingen over de beschikbaarheid van alternatieve relaties hebben meer invloed binnen gezelschapsrelaties en bij relaties waarin informatie wordt uitgewisseld dan binnen instrumentele en emotionele relaties (onderdeel hypothese 3).

2.2.6. De handelingsruimte

Iemand kan niet ongelimiteerd investeren in sociaal kapitaal. Wat zijn de restricties die beïnvloeden hoeveel er in relaties geïnvesteerd kan worden?

Een belangrijke restrictie is iemands tijdbudget. Omdat tijd een schaars goed is moeten mensen steeds keuzes maken over de wijze waarop zij de aandacht over hun contacten verdelen. Tijd gespendeerd met de één gaat gewoonlijk ten koste van een ander contact of bezigheden die voor de betrokkene ook belangrijk zijn. Hoe minder tijd er te besteden is, des te meer nadruk ligt er op de vraag in welke relaties er wel en in welke relaties niet geïnvesteerd gaat worden.

Het is belangrijk om te bepalen in welke mate iemand vrij over zijn tijd kan beschikken en in welke mate zijn tijd door andere activiteiten in beslag wordt genomen. Het gaat daarbij niet alleen om een simpele vergelijking tussen hoeveel uren iemand werkt en hoeveel uren vrije tijd iemand heeft. Juist activiteiten die beslag leggen op die uren die ook gebruikt zouden kunnen worden voor sociale doeleinden, activiteiten

¹⁰ Brown & Harris (1978) vonden dat vooral de emotionele steun van de partner bepalend was of vrouwen na bepaalde ingrijpende levensgebeurtenissen depressieve klachten gingen ontwikkelen. Emotionele steun van anderen dan de partner was van veel minder groot belang.

zoals hobby's, verzorgingstaken in het gezin en vrijwilligerswerk kunnen iemand belemmeren in het onderhouden van zijn contacten.¹¹

De mate waarin iemand in zijn relaties kan investeren wordt niet alleen beperkt door tijd, maar ook door iemands fysieke mobiliteit. Het is makkelijker om contacten aan te gaan en te onderhouden wanneer men mobiel is, dat wil zeggen wanneer men niet sterk aan huis gebonden is bijvoorbeeld door lichamelijke problemen of de zorg voor heel kleine kinderen. In sommige gevallen zal iemand die over weinig geld beschikt, hierdoor ook beperkingen ondervinden. Immers, mensen thuis uitnodigen, gezamenlijk dingen doen en telefoneren vergt allemaal uitgaven waarop in geval van beperkte financiële middelen bezuinigd zal worden. Hoewel mensen bij het aangaan en onderhouden van contacten niet bewust financiële overwegingen mee zullen laten wegen kan wel verondersteld worden dat naarmate het budget beperkter is, dit toch te merken is in de frequentie van het contact en het soort contacten waarin men veel investeert. Zo zal men bijvoorbeeld aan het contact met familieleden en vrienden die op kleine afstand wonen de voorkeur geven boven bezoeken aan mensen die erg ver weg wonen.

Bepaalde persoonlijkheidskenmerken kunnen ook een directe invloed hebben op het gemak waarmee we relaties aangaan. We kunnen dit dus ook zien als mogelijke beperkingen in de handelingsruimte. Naarmate iemand introvert is zal het hem moeilijker vallen veel contacten te blijven onderhouden. Extraverte mensen blijken niet alleen meer geneigd om vaker mensen op te zoeken en nieuwe relaties aan te gaan, zij blijken ook sociaal aantrekkelijker. Zij kenmerken zich door een open opstelling hetgeen het eerste contact vereenvoudigt en mensen ook sneller met hen vertrouwd maakt.¹²

¹¹ De uren besteed aan een baan hoeven niet direct te concurreren met de tijd die men aan contacten zou willen spenderen. Onderzoek bij werkende vrouwen die een eerste kind kregen (Vonderen, 1987) en mensen die nascheiding zowel een verzorgingstaak als een betaalde baan hadden (Broese van Groenou, 1991) wees uit dat extra verzorgingstaken binnenshuis wel maar de taken buitenshuis geen negatieve invloed hadden op de frequentie van contacten. Dit komt vermoedelijk omdat de mate waarin de activiteiten 'concurreren' afhankelijk is van het tijdstip waarop zij plaats vinden. Ook wordt aan het gebrek aan tijd voor een deel tegemoet gekomen omdat werk buitenshuis ook weer bepaalde mogelijkheden voor contact met zich meebrengt.

¹² Er is nog een vierde factor die als een restrictie op de handelingsruimte gezien zou kunnen worden. Onderzoek wijst uit dat iemands fysieke aantrekkelijkheid ook invloed heeft op het gemak waarmee relaties worden aangegaan. Het gaat hierbij vooral om experimenteel onderzoek: op basis van foto's of een korte ontmoeting moeten mensen aangeven welke eigenschappen zij in een ander aantrekkelijk vinden. Dit onderzoek is echter aan veel kritiek onderhevig: de enige duidelijke conclusie is dat fysieke aantrekkelijkheid een rol speelt bij een eerste, vluchtige contact wanneer mensen geen verdere mogelijkheid hebben om op een andere manier informatie over de ander in te winnen (vergelijk Buunk, 1983). In ons onderzoek zal de fysieke aantrekkelijkheid niet verder in het verklaringsmodel worden opgenomen. Dit heeft verschillende redenen. In ons geval gaat het om relaties die op meer gebaseerd zijn dan alleen een vluchtige ontmoeting. Daar komt bij dat in het in sommige gevallen fysieke aantrekkelijk-

Hoofdstuk 2

Naarmate iemands handelingsruimte groter is (er is vrij besteedbare tijd, de fysieke mobiliteit is niet beperkt, de financiële mogelijkheden zijn ruim en iemands persoonlijkheidskenmerken vormen geen belemmering bij het aangaan van relaties) zal er meer in een bepaalde relatie worden geïnvesteerd.

Ook nu kan er een onderscheid gemaakt worden tussen verschillende vormen van steun welke een meer of minder groot beroep doen op iemands tijdbudget en de mogelijkheden die de betrokkenen hebben om in contacten te investeren. Zo is instrumentele steun relatief tijdsintensief en wordt bij gezelschapssteun ook een redelijke tijdsinvestering van de betrokkenen gevergd. Dit leidt er toe dat iemand steeds prioriteiten moet stellen: met wie ga ik uit, wie zoek ik op, voor wie steek ik de handen uit de mouwen? Bij emotionele en informatie steun spelen deze kwesties in veel geringere mate: verschillende contacten beconcurreren elkaar minder omdat informatie en de verschillende vormen van emotionele steun als troost, bemoediging en vertrouwen, uitgewisseld kunnen worden zonder dat dit veel tijd hoeft te vragen of fysieke inspanning. Bij emotionele steun is de kwaliteit van de steun in ieder geval niet zo sterk afhankelijk van de hoeveelheid tijd die men voor de ander vrij maakt als bij instrumentele steun en gezelschapssteun het geval is.

Overwegingen over de handelingsruimte hebben meer invloed binnen gezelschapsrelaties en instrumentele relaties dan binnen emotionele relaties en relaties waarin informatie wordt uitgewisseld (onderdeel hypothese 3).

2.2.7. Overzicht van de investeringsoverwegingen

Een volledige weergave van de hypothesen wordt gegeven in appendix O. We geven in schema 2.1 aan welke overwegingen binnen welke soort relaties een grote rol spelen. Hiermee is het voorafgaande samengevat.

Uit het schema valt af te lezen dat bij de keuze om in een emotionele relatie te investeren met name de directe baten van het contact, de investeringen uit het verleden en de mate van homogeniteit binnen de relatie belangrijke overwegingen zullen zijn. Of in wat gebruikelijkere bewoordingen: of mensen het contact met bepaalde intieme vrienden zullen aanhouden is afhankelijk van hoe goed men met elkaar kan opschieten, hoe lang men elkaar al kent en hoeveel men nu en in de toekomst denkt met elkaar gemeen te hebben (de homogeniteit van de relatie).

heid juist ook een belemmering kan zijn bij het aangaan van contacten omdat andere mensen hierdoor worden geïntimideerd. Het is dus moeilijk om éénduidig hypothesen te formuleren. Ook stelt het hoge eisen aan de interviewers wanneer zij de fysieke aantrekkelijkheid van de geïnterviewde op een betrouwbare manier moeten beoordelen.

In gezelschapsrelaties krijgen deels dezelfde, maar deels ook andere overwegingen de nadruk. Of mensen het contact aan zullen houden met bepaalde kennissen die men vooral voor de gezelligheid opzoekt, is ook afhankelijk van hoe goed men met elkaar kan opschieten en of men nu en in de toekomst veel gemeen heeft. De keuze wordt echter ook beïnvloed door de moeite die men moet doen om dit bepaalde contact aan te houden, of men verder over een grote kennissenkring kan beschikken en meer in het algemeen of men over voldoende tijd en mogelijkheden beschikt om andere mensen op te zoeken.

Ook wanneer het gaat om familieleden, vrienden of kennissen waarop men meestal een beroep doet als praktische - instrumentele - hulp noodzakelijk is, ligt het accent enerzijds op de moeite die men ervoor moet doen en op de tijd en mogelijkheden die iemand heeft. Anderzijds overweegt men hoeveel men in het verleden voor elkaar heeft over gehad, in hoeverre men in de toekomst op de ander een beroep zal kunnen doen en in hoeverre de ander in staat is zo nodig adequate hulp te bieden.

Relaties waarin vooral informatie wordt uitgewisseld worden beter onderhouden naarmate men het idee heeft dat de ander mogelijk ook over waardevolle informatie zal beschikken en naarmate men zekerder is dat de ander ook in de toekomst deze informatie ter beschikking zal stellen. In dit geval speelt ook een rol of men over veel relaties kan beschikken: hoe minder kansen men heeft om nieuwe relaties aan te gaan, hoe meer mensen hun best zullen doen de relaties die er al zijn, goed te houden.

Schema 2.1 Het belang van de verschillende investeringsoverwegingen binnen verschillende soorten relaties.

investeringsoverweging	emotio- nele relaties	instrumen- tele relaties	gezelschaps- relaties	informa- tie relaties
directe baten	++	+	++	+
directe kosten	+	++	++	+
investeringen i/h verleden	++	++	+	+
toekomstige baten				
sociale pos. ander	-	++	-	++
toekomstige baten				
homogeniteit	++	-	++	-
zekerheid gezamenlijke toe- komst	+	++	+	++
alternatieven	+	++	++	+
handelingsruimte				

++ van groot belang bij keuze om in relatie te investeren.

+ van belang bij keuze om in relatie te investeren.

- niet van belang bij keuze om in relatie te investeren.

2.3. De veranderingen op de lange termijn

Vanuit het voorafgaande kan beredeneerd worden onder welke omstandigheden welke investeringen worden heroverwogen. Daarbij zal steeds worden aangegeven wanneer mensen zullen beslissen minder in elkaar te gaan investeren. De verklaringen voor afname van het contact kunnen, in omgekeerde vorm, echter ook gebruikt worden als een verklaring voor een toename van het contact. Ook deze hypothesen zijn in het overzicht in appendix O opgenomen.

Voor een aantal overwegingen is direct duidelijk hoe een verandering hierin kan leiden tot een afname in de investeringen. Wanneer hoge baten leiden tot hoge investeringen en lage baten tot lage investeringen dan zal een afname van de directe baten leiden tot een afname van de investeringen. Omdat de baten van het contact met name binnen emotionele en gezelschapsrelaties een punt van overweging zijn, zal een daling van de baten ook vooral gevolgen hebben voor deze relaties. Op dezelfde manier kan beredeneerd worden dat een toename van de kosten voor het onderhouden van contact leidt tot een afname in de investeringen vooral wanneer het gaat om een gezelschapsrelatie of een instrumentele relatie.

Wanneer de sociale positie van de ander verandert, zal dit vooral gevolgen hebben voor relaties waarin instrumentele steun of informatie wordt uitgewisseld. Relaties waarin emotionele steun en gezelschapssteun wordt uitgewisseld ondervinden daarentegen vooral de gevolgen wanneer beide betrokkenen minder homogeen zijn geworden.

Minder zekerheid over de gezamenlijke toekomst heeft weinig consequenties voor relaties waarbij het gezelschapsaspect centraal staat of waarin vooral emotionele steun wordt uitgewisseld. Deze veranderingen zijn wel van invloed op het contact waarin instrumentele steun wordt uitgewisseld. Het belangrijkste zijn deze veranderingen echter voor relaties waarin vooral informatie wordt uitgewisseld.

Welke invloed investeringen in het verleden hebben op een afname van de investeringen op dit moment is niet direct af te leiden. Investeringen uit het verleden veranderen immers niet zomaar wanneer de omstandigheden zich wijzigen. De investeringen zelf zijn als het ware sunk costs; al grotendeels afgeschreven kosten die niet meer aan de relatie kunnen worden onttrokken. Alleen de verwachte, toekomstige waarde van de investeringen kan veranderen, de investeringen op zich veranderen niet wanneer de situatie zich wijzigt. Juist omdat de omvang van de investeringen uit het verleden niet opeens af kan nemen gaat er een stabiliserende invloed vanuit. Wanneer, bijvoorbeeld door een ruzie,

opeens de waardering voor de ander sterk is afgenomen dan kunnen de investeringen uit het verleden er voor zorgen dat het contact niet direct verloren gaat. De beslissing om het contact al dan niet aan te houden wordt immers niet alleen ingegeven door de baten van het contact, die na de ruzie relatief laag zullen zijn. Ook de overweging dat alles wat in het verleden is opgebouwd verloren zou gaan indien het contact helemaal verbroken wordt, kan net de doorslag geven om toch weer eens te bellen of bij iemand langs te gaan.

Omdat bij emotionele en instrumentele steun het belang van de investeringen groter is dan bij de andere twee soorten relaties, zullen deze relaties het sterkst deze stabiliserende invloed van investeringen ondervinden.

Wanneer er een verruiming optreedt in het aantal beschikbare alternatieve relaties, heeft dit voor alle bestaande relaties gevolgen. In principe zal er dan in alle relaties iets minder geïnvesteerd worden. Gaat de verruiming van het aantal alternatieven gepaard met andere veranderingen, bijvoorbeeld iemand die een baan vindt en daardoor toegang krijgt tot nieuwe relaties, maar tegelijkertijd veel minder tijd heeft om oude vrienden op te zoeken, dan versterken beide veranderingen elkaar. Er wordt nog minder in de bestaande relaties geïnvesteerd dan op grond van de verandering in beschikbare tijd verwacht mocht worden.

Het kan ook zijn dat er een inperking van het bestaande aantal alternatieven optreedt, zoals wanneer iemand stopt met werken, wanneer kinderen het huis uitgaan of wanneer het aantal verwanten door een scheiding tot de helft wordt gereduceerd. In dat geval zullen de investeringen in de relaties die al bestonden toenemen. Immers, de betrokkene is nu sterker dan voorheen op deze bestaande relaties aangewezen omdat door het gebrek aan alternatieven niet zomaar nieuwe relaties kunnen worden aangegaan. Gaat deze inperking te weeg met andere levensgebeurtenissen dan heeft dit een remmende invloed op het totaal aan veranderingen. Door het gebrek aan alternatieven is men nog meer dan anders op reeds bestaande relaties aangewezen en al zijn de kosten daarvan omhoog gegaan, toch zal men in zo'n geval veel moeite doen om ze aan te houden.

Welke soorten relaties het meest gevoelig zullen zijn wanneer het aantal beschikbare alternatieve relaties verandert is in de vorige paragraaf al aangegeven. Een toename of afname van het aantal beschikbare relaties zal vooral consequenties hebben voor de weinig persoonsgebonden relaties, namelijk de gezelschapsrelaties en relaties waarin informatie wordt uitgewisseld. Immers, juist dit soort relaties kan heel gemakkelijk ingewisseld worden voor relaties met andere personen. Meer

persoonsgebonden soorten steun, emotionele en instrumentele, kunnen niet zomaar door nieuwe contacten worden geleverd.

Een verruiming of een beperking van de handelingsruimte heeft ook consequenties voor de investeringen, maar deze zijn omgekeerd aan de gevolgen van een verruiming of een beperking van de alternatieven. Wanneer iemand minder tijd heeft gekregen, fysiek minder mobiel is geworden of financieel minder mogelijkheden heeft, zal er minder in relaties worden geïnvesteerd. Wanneer deze verandering gepaard gaat met andere levensgebeurtenissen dan heeft dit een versterkend effect op de totale afname van het contact. Door het gebrek aan handelingsruimte kan er maar weinig geïnvesteerd worden om verloren gegane relaties te compenseren, waardoor alle andere veranderingen in de relatie nog eens een extra gewicht krijgen ('hij is verhuisd en nu ik het zo druk heb, kom ik er helemaal niet meer toe om hem op te zoeken'). Wanneer iemand daarentegen meer tijd heeft gekregen, is het minder noodzakelijk om ook werkelijk minder in bepaalde relaties te gaan investeren, ook al hebben zich daarin veranderingen voorgedaan. Bij een verruiming van de handelingsruimte zullen mensen dan ook toleranter zijn wanneer bijvoorbeeld de kosten voor het onderhouden van het contact zijn gestegen ('hij woont nu wel verder weg, maar nu ik niet meer werk vind ik het niet erg om eens een dagje op stap te zijn').

In schema 2.1 is aangegeven dat verandering in de handelingsruimte vooral van invloed zijn op de tijd en inspanning vergende vormen van steun, dat wil zeggen op het contact binnen instrumentele en gezelschapsrelaties.

2.4. De korte-termijnveranderingen

De geformuleerde hypothesen geven een eerste schets van hoe de verklaring voor veranderingen in relaties er uit zou kunnen zien. Met twee punten is tot op dit moment nog geen rekening gehouden.

Ten eerste is er de invloed van de tijd: sommige veranderingen zetten direct in, voor andere veranderingen zal gelden dat zij pas na verloop van een zekere periode zichtbaar worden. Mensen verliezen elkaar immers niet zomaar uit het oog, maar dit gaat veelal heel geleidelijk (LaGaipa, 1982; Blieszner, 1988). Ook kan het zo zijn dat de betrokkenen die de verandering aan zien komen, iets doen waardoor de relatie niet zomaar verloren gaat: anticiperend op het mogelijk verlies van de relatie wordt hier extra in geïnvesteerd (Rusbult, 1987).

Het tweede punt dat we tot nu toe genegeerd hebben is het feit dat een relatie deel uit maakt van een netwerk dat als geheel ook aan verandering

onderhevig kan zijn. Wanneer een relatie verandert zal dit veelal plaatsvinden in de context van veranderingen in andere relaties (o.a. Rook, 1989). Om een goede verklaring te kunnen geven van de lange-termijnveranderingen in persoonlijke relaties zal dan ook aandacht moeten worden besteed aan de korte-termijnveranderingen binnen die relatie en aan de invloed van veranderingen in de rest van het netwerk. Twee vragen die hierbij van belang zijn worden in de volgende paragrafen uitgewerkt:

- Welke verschillen kunnen we verwachten tussen de veranderingen op de korte termijn en de veranderingen op de lange termijn?
- Wat is de invloed van de korte-termijnveranderingen op de veranderingen op de lange termijn?

2.4.1. Verschil korte- en lange-termijnveranderingen

Er zijn verschillende aanwijzingen dat veranderingen in relaties enige tijd nodig hebben om zich te voltrekken. In de meeste gevallen zullen relaties verloren gaan omdat het contact verwaterd is. In de loop van de tijd wordt er steeds minder geïnvesteerd en de investeringen uit het verleden raken, mede hierdoor, hun waarde kwijt. Pas na enige tijd wordt dan duidelijk dat men elkaar echt uit het oog is verloren.¹³ Zo wordt naarmate er meer tijd verstrijkt na een scheiding duidelijker welke van de oude vrienden nog wel tot het netwerk behoren en met welke mensen het contact verloren is gegaan (Rands, 1988; Broese van Groenou, 1991). Ook zijn er aanwijzingen dat wanneer zich een bepaalde verandering in iemands leven voltrekt, mensen niet meteen in staat zijn om nieuwe relaties aan te gaan die beter passen bij de nieuwe situatie (Wilcox, 1981; Tilburg, 1988). Al met al is er in de periode vlak na de gebeurtenis soms zelfs sprake van een relatief stabiele situatie. Belsky & Rovine (1984), die de veranderingen in relaties rond de geboorte van het eerste kind onderzochten, spreken in dit opzicht over constancy in the face of changes (p. 462).

¹³ Er is ook een andere verklaring voor het feit dat de meeste relaties niet van de ene dag op de andere dag verbroken worden. Duck (1982) wijst erop dat mensen zich gezichtsverlies besparen door nooit expliciet de toekomst van de relatie met elkaar te bespreken. Wanneer men de relatie verloren laat gaan door hier steeds minder tijd in te steken, dan is dit in eerste instantie een omkeerbaar proces: beide betrokkenen krijgen in de loop van de tijd nog de kans om op het besluit terug te komen (Levinger, 1979).

Deze onderzoeksbevindingen sluiten aan bij het derde deel van de probleemstelling:

Kunnen zowel korte-termijnveranderingen als veranderingen die na langere periode worden vastgesteld op dezelfde manier verklaard worden?

Ondanks de duidelijke aanwijzingen uit empirisch onderzoek dat er inderdaad sprake is van een verschil tussen de lange-termijnveranderingen en de veranderingen die op de korte termijn plaatsvinden, is het echter niet eenvoudig de vraag te beantwoorden wat precies deze verschillen zijn en hoe deze te verklaren zijn.

Het belangrijkste element in onze verklaring is het idee dat investeringen als een soort buffer tegen onverhoedse veranderingen binnen de relatie fungeren. De gevolgen die dit heeft lopen echter nogal uiteen. In principe is het zo dat hoe langer men met elkaar optrekt, hoe stabiel de relatie zal zijn. Ook al wordt er minder in de relatie geïnvesteerd dan nog zullen de eerdere investeringen er zorg voor dragen dat het contact in ieder geval op de korte termijn blijft bestaan. Mensen zullen oude vrienden niet direct laten vallen wanneer het een periode meer moeite kost om het contact aan te houden of wanneer men niet meer evenveel plezier kan maken als daarvoor. Dit wil zeggen dat veranderingen in de kosten voor het onderhouden van een bepaald contact of een verandering in de baten van dat contact in eerste instantie weinig effect hebben. Onze verwachting is dan ook:

Een vermindering van de directe baten en/of een verhoging van de kosten van het contact leidt tot een mindere afname in de investeringen op de korte termijn dan op de lange termijn (onderdeel hypothese 4).

Een verandering in de toekomstige waarde van de investeringen, bijvoorbeeld iemand met wie men eerst veel gemeen had omdat men hetzelfde beroep uitoefende is nu een heel andere weg ingeslagen, zal daarentegen veel directe repercussies hebben voor de relatie. De investeringen die zorgen voor de stabiliteit zijn nu immers minder waard geworden. Ditzelfde geldt voor de veranderingen in de zekerheid van een gezamenlijke toekomst: wanneer de ander geen belang meer stelt in de relatie, wanneer veel gezamenlijke vrienden wegvallen of wanneer de familieband wordt verbroken zoals bij een scheiding. In deze gevallen maakt het niet meer uit of je veel met iemand bent opgetrokken of dat je veel voor de ander hebt gedaan zonder daar wat voor terug te ontvangen omdat, door het wegvallen van een gezamenlijke toekomst, de investeringen hun waarde hebben verloren. De veranderingen op de korte

termijn zijn in dat geval even groot als die op de lange termijn.
Samengevat:

Een vermindering in de toekomstige baten van het contact en/of een vermindering van de zekerheid van een gezamenlijke toekomst, leidt tot een even grote afname in de investeringen op de korte termijn als op de lange termijn (onderdeel hypothese 4).

Bij veranderingen in handelingsruimte en de beschikbaarheid van alternatieven en veranderingen die gevolgen hebben voor alle relaties, ligt het anders.

Een verruiming van het aantal beschikbare alternatieven brengt op de korte termijn de grootste verandering te weeg in die relaties waarin al veel geïnvesteerd is. Immers, naarmate er meer in de relatie is geïnvesteerd, is het minder erg wanneer die relatie tijdelijk even wordt verwaarloosd, omdat andere relaties ook aandacht vragen. Op de lange termijn kunnen de banden met deze relaties weer worden verstevigd.

Een beperking in de handelingsruimte leidt niet zozeer tot een verwaarlozing van de meest duurzame relaties, maar zal in veel gevallen juist tot gevolg hebben dat deze relaties zich intensiveren. Op deze relaties kan men in een bepaalde periode waarin men over weinig andere hulpbronnen beschikt gemakkelijker een beroep doen juist omdat er al zoveel geïnvesteerd is. Dat mensen hiervan gebruik maken blijkt uit empirisch onderzoek. In de eerste periode na de geboorte van een kind, na scheiding of het overlijden van de partner ontvangen mensen inderdaad vooral veel hulp van familieleden (Wilcox, 1981; Belsky & Rovine, 1984; Stevens, 1989). In een dergelijke periode zijn de relaties met mensen die onderling veel contact hebben, de zogenaamde sterke bindingen, van meer belang dan de relaties die minder zijn ingebed in het eigen netwerk en daardoor gemakkelijker verloren gaan (Oosterbaan & Zeldenrust, 1985; Wilcox, 1981; Coleman, 1991). Op de lange termijn, wanneer de rust is weergekeerd, zal het contact in de tot op dat moment verwaarloosde relaties weer iets toenemen.

Een beperking in de handelingsruimte of een toename van het aantal alternatieven leidt tot een grotere afname in de investeringen op de korte termijn dan op de lange termijn (onderdeel hypothese 4).

Nadat de verschillen tussen veranderingen op de korte en die op de lange termijn zijn vastgesteld, dient nog beredeneerd te worden wat deze verschillen betekenen voor de verschillende soorten relaties. Verwacht mag worden dat de relaties waarin vooral emotionele steun wordt verleend op de lange termijn het meest stabiel zijn omdat de invloed van de investeringen uit het verleden hier het grootst is. Op de korte termijn kunnen zich in deze relaties relatief grote veranderingen voordoen

zonder dat dit gevolgen heeft voor het bestaan van de relatie op de lange termijn.

Bij instrumentele relaties zullen de investeringen ook een stabiliserende invloed hebben. Veranderingen in de directe kosten en (vooral) veranderingen in de gezamenlijke toekomst hebben voor dit soort relaties echter ook veel gevolgen en doen de stabiliserende werking van de investeringen weer enigszins teniet. We verwachten dan ook dat voor instrumentele relaties de veranderingen op de lange termijn net zo groot zijn als die op de korte termijn.

Voor relaties waarin vooral informatie wordt uitgewisseld zijn de investeringen van veel minder belang. Het feit dat men niet meer zeker is over een gezamenlijke toekomst kan wel een punt van overweging zijn om niet meer in de relatie te investeren. In dit geval zullen de korte termijn gevolgen ook even groot zijn als de lange termijn gevolgen. Immers, in dit geval fungeren de investeringen niet als buffer.

Veranderingen in de directe kosten, maar vooral ook veranderingen in de handelingsruimte en de alternatieven hebben vooral voor de gezelschapsrelaties veel gevolgen. Echter, iemand kan niet ongestraft een bepaalde gezelschapsrelatie een tijdje verwaarlozen omdat bij dit soort relaties de investeringen uit het verleden weinig tot geen stabiliserende invloed hebben. In principe zullen kleine veranderingen op de korte termijn leiden tot grote veranderingen op de lange termijn.

In andere bewoordingen, wanneer iemand opeens geconfronteerd wordt met beperkingen in zijn vrije tijd, zijn financiële budget of in zijn fysieke mogelijkheden, dan zal die persoon vrienden en kennissen tijdelijk verwaarlozen en wel met name degenen die men al langer kent en met wie men veel persoonlijk contact had en ook degenen met wie men voordien vooral praktische hulp uitwisselde. Binnen de dagelijkse, op gezelligheid gerichte contacten verandert er in eerste instantie minder omdat men deze niet zomaar op het spel wil zetten. Ditzelfde geldt voor de mensen met wie men veel informatie uitwisselt. Op de lange termijn is het echter onontkoombaar dat juist deze beide laatste soorten relaties het contact af zal gaan nemen. Het contact binnen de meer persoonsgebonden, particuliere, relaties zal zich dan weer enigszins hersteld hebben. Ofwel:

Veranderingen in de investeringsoverwegingen op de korte termijn leiden vooral tot een daling in de mate waarin in de emotionele relaties wordt geïnvesteerd, terwijl dit op de lange termijn vooral gevolgen heeft voor de gezelschapsrelaties. Binnen relaties waarin vooral instrumentele steun wordt uitgewisseld zijn de veranderingen op de lange termijn ongeveer even groot als die op de korte termijn (onderdeel hypothese 4).

2.4.2. Nieuwe relaties of intensivering oude relaties

We hebben ons tot nu toe steeds beperkt tot de directe gevolgen van veranderingen in de investeringsoverwegingen. Veranderingen in het contact worden echter niet alleen veroorzaakt door veranderingen binnen de relaties zelf, maar kunnen ook een uitvloeisel zijn van veranderingen die zich in andere relaties hebben voorgedaan. Wanneer mensen besluiten om minder in een bestaande relatie te gaan investeren dan leidt dit er toe dat een aantal bestaande relaties wegvalt waarvoor, en dit zijn meer de indirecte gevolgen, substitutie gezocht kan worden. Substitutie is mogelijk door nieuwe relaties aan te gaan of door intensiever gebruik te maken van al bestaande relaties. Uit eerder onderzoek zijn er indicaties dat er een direct verband is tussen beide veranderingen: naarmate de afname in contact in bestaande relaties groter is, worden er meer nieuwe relaties aangegaan (Broese van Groenou, 1991; Broese van Groenou & Busschbach, 1991). Dit heeft er mee te maken dat de behoefte aan nieuwe relaties zal toenemen naarmate het contact in bestaande relaties afneemt. Dit werkt ook verder door, wanneer deze nieuwe relaties gevormd zijn dan kan het contact binnen bestaande relaties nog sterker afnemen.

Investerings in al bestaande relaties nemen af naarmate er meer nieuwe relaties worden aangegaan, de investeringen nemen toe naarmate er meer relaties verloren zijn gegaan (onderdeel hypothese 4).

Hiermee blijven een tweetal vragen staan. Ten eerste de vraag wanneer mensen gaan investeren in nieuwe relaties en onder welke omstandigheden zij ervoor kiezen bestaande relaties te intensiveren. En ten tweede, de vraag in hoeverre nieuwe relaties oude relatie kunnen substitueren als het om bepaalde vormen van steun gaat. Voorspellingen over de keuze om nieuwe relaties aan te gaan staan echter los van onze centrale onderzoeksvraag. In het navolgende zullen zij niet getoetst worden en dat is de reden om er hier niet bij stil te staan.

2.5. Het karakteriseren van verschillende levensgebeurtenissen

Wanneer we informatie hebben over kosten, baten, de waarde van investeringen, handelingsruimte en alternatieven dan kunnen we, ook achteraf, verklaren waarom het contact binnen bepaalde relaties is veranderd. Nog niet gespecificeerd is echter rond welke gebeurtenissen deze veranderingen zich voordoen. Waar we naar toe willen is een karakterisering van levensgebeurtenissen waaruit direct de gevolgen voor de investeringsoverwegingen kunnen worden afgeleid. Op deze

Hoofdstuk 2

manier kunnen we vooraf een antwoord geven op de vraag tot welke veranderingen in relaties bepaalde levensgebeurtenissen zullen leiden. Deze vraag sluit aan bij het vierde deel van de probleemstelling:

Is de verklaringskracht van het model van investeringsoverwegingen onafhankelijk van de context waarbinnen de veranderingen zich afspelen?

Levensgebeurtenissen kunnen op een aantal manieren worden gekarakteriseerd. Gekeken kan worden naar de ernst van de gebeurtenis (hoeveel invloed heeft de gebeurtenis op het dagelijks leven van de betrokkene), of de gebeurtenis langdurige spanning veroorzaakt, wat de betekenis is die door de betrokkene aan de gebeurtenis wordt gehecht, of er sprake is van een onverwachte of verwachte gebeurtenis, en of het om een gebeurtenis gaat die gepaard gaat met verlies of dat de gebeurtenis juist vooral positieve aspecten heeft (Brown & Harris, 1978; Sanderman, 1988; Brown, 1989). Deze benaderingen hebben één voor één hun nut bewezen in het onderzoek naar de invloed van levensgebeurtenissen op (ervaren) gezondheid. Door dit soort categorisering kunnen veelal heel verschillende soorten gebeurtenissen met elkaar vergeleken worden. In ons geval heeft een dergelijke categorisering echter weinig zin omdat het maar heel weinig zegt over de specifieke gevolgen voor iemands dagelijks leven. Het zegt alleen iets over de ingrijpendheid van de gebeurtenis. Anders gezegd, op deze manier worden geen vragen beantwoord als: zijn de kosten om relaties te onderhouden hierdoor verhoogd, is de waarde van de investeringen in het verleden aangetast?

Om aan te geven op welke aspecten van iemands dagelijks leven een bepaalde gebeurtenis van invloed is zullen we de volgende drie onderscheidingen hanteren:

- a. is er sprake van een verandering in de leefsituatie? Bedoeld wordt een wijziging in de samenlevingsvorm: woont iemand nog in het ouderlijk gezin, alleen, met partner of met een eigen gezin;
- b. is er sprake van een verandering in de woonsituatie van de betrokkene? Bedoeld wordt een wijziging van adres waardoor de reisafstand tot bepaalde vrienden en kennissen verandert;
- c. is er sprake van een verandering in de werksituatie? Bedoeld wordt dat iemand een baan krijgt of juist baanloos wordt. Een wisseling van baan, hetgeen veel minder ingrijpende gevolgen zal hebben, hoort hier dus niet bij.

2.5.1. Veranderingen in de leefsituatie

Eén van de consequenties van een gebeurtenis die leidt tot een verandering in iemands leefsituatie (wanneer dat iemand het huis uitgaat,

een huwelijk, de vorming van een gezin, een scheiding) is dat mensen die in eerste instantie veel gemeen hadden zich na de verandering wellicht niet meer in dezelfde gemeenschappelijke situatie bevinden. Denk bijvoorbeeld aan twee vrienden die elkaar goed kennen van school maar die merken dat zij uit elkaar groeien op het moment dat één van hen een gezin gaat vormen terwijl de ander nog lang als vrijgezel door het leven gaat.

Wordt een relatie minder homogeen dan zullen, met name wanneer het emotionele en gezelschapsrelaties betreft, de verwachtingen over mogelijke toekomstige baten ook minder worden. Het feit dat men minder gemeen heeft, kan er toe leiden dat steeds minder in het contact wordt geïnvesteerd. Ter illustratie: twee vriendinnen van middelbare leeftijd ondernemen, samen met hun partners, veel activiteiten. De belangstelling voor deze gezamenlijke activiteiten nemen steeds meer af wanneer één van hen weduwe is geworden.

Met behulp van de hypothese over de invloed van een vermindering van de homogeniteit kan nu de volgende voorspelling worden gedaan over de directe gevolgen van een verandering in de leefsituatie:

Wanneer een gebeurtenis invloed heeft op iemands leefsituatie dan zullen met name in de emotionele relaties en in de gezelschapsrelaties de investeringen afnemen (onderdeel hypothese 5).

2.5.2. Veranderingen in de woonsituatie

Leidt een bepaalde gebeurtenis tot een verandering in de woonsituatie, dit kan een gewone verhuizing zijn, maar ook de opname in een bejaardenhuis of een vertrek uit het ouderlijk huis om te gaan studeren, dan is één van de consequenties dat bepaalde personen minder goed bereikbaar zijn. Veranderingen in de woonsituatie hebben een direct effect op de kosten voor het onderhouden van contact binnen een relatie. Dit kan er zelfs toe leiden dat de kosten van het onderhouden van het contact zo hoog worden dat het contact helemaal stopt. Denk bijvoorbeeld aan burenccontact dat heel intensief is zolang men naast elkaar woont, maar dat wegvalt wanneer men geen burens meer is.

De kosten van het contact zijn met name voor de instrumentele en gezelschapsrelaties een belangrijke investeringsoverweging. We verwachten dan ook dat een verhuizing vooral consequenties heeft voor de mate waarin in deze relaties wordt geïnvesteerd.

Op basis van de hypothese over de invloed van een verhoging van de kosten, komen we tot de volgende voorspelling over de directe gevolgen van een verhuizing:

Wanneer een gebeurtenis invloed heeft op iemands woonsituatie dan zullen met name in de instrumentele en gezelschapsrelaties de investeringen afnemen (onderdeel hypothese 5).

2.5.3. Veranderingen in de werksituatie

Veranderingen in iemands werksituatie kunnen verschillende gevolgen hebben. Allereerst kunnen de kosten voor het onderhouden van het contact worden verhoogd, dit geldt met name voor de contacten op het werk zelf. Ten tweede kan de homogeniteit binnen een relatie worden bedreigd. Wanneer één van beiden wel werkt, terwijl de ander heel andere activiteiten onderneemt, dan kan men het gevoel krijgen dat door gebrek aan overeenkomstige belangen en interesses de relatie minder aantrekkelijk is geworden. Tevens kan een verandering in werksituatie er toe leiden dat men minder zeker is over de gezamenlijke toekomst. Dit heeft er vooral mee te maken dat voor anderen de relatie van minder belang is geworden omdat met het werk ook de toegang tot sociale hulpbronnen is verdwenen. Maar het kan ook zijn dat met de verandering van werk het netwerk van gezamenlijke contacten verloren is gegaan. Er zijn dan geen anderen meer die de relatie in stand helpen houden. Denk bijvoorbeeld aan een groep studievrienden die na hun studie elk ergens anders werk vinden.

Ons inziens is met name de toegenomen onzekerheid over de gezamenlijke toekomst de belangrijkste factor die leidt tot verschuivingen in relaties na een verandering in de werksituatie. Dit is de meest kenmerkende verandering; de keus dat de relatie minder homogeen wordt en/of dat de kosten voor het onderhouden van het contact worden verhoogd, is ook aanwezig bij andere gebeurtenissen. Op basis van de hypothese over de invloed van een vermindering in de zekerheid van een gezamenlijke toekomst komen we tot de volgende voorspelling over de directe gevolgen van een verandering de werksituatie:

Wanneer een gebeurtenis invloed heeft op iemands werksituatie dan zullen met name in de instrumentele relaties en de relaties waarin informatie wordt uitgewisseld de investeringen afnemen (onderdeel hypothese).

Aan de hand van de karakterisering kunnen we voorspellingen doen over de gevolgen van een bepaalde gebeurtenis voor verschillende relaties. Via de veranderingen in de investeringsoverwegingen is steeds een

verband gelegd tussen een veranderde situatie en de keuze om een bepaald contact al dan niet te blijven onderhouden. In schema 2.2. is dit aangegeven voor de verschillende soorten relaties.

Schema 2.2. Verband tussen karakteristieken van een gebeurtenis en de directe gevolgen voor de investeringen in de verschillende soorten relaties.

	emotioneel	gezelschap	instrumen- teel	informatie
verandering in leefsituatie	++	++	+	+
woonsituatie	+	++	++	+
werksituatie	+	+	++	++

++ leidt zeker tot een afname in de investeringen.

+ leidt misschien tot een afname in de investeringen.

2.6. Verwachtingen ten aanzien van drie specifieke gebeurtenissen

De hier geschetste karakterisering is heel globaal. In het onderzoek is er voor gekozen drie groepen mensen te volgen die als groep dezelfde gebeurtenis hebben meegemaakt: de geboorte van het eerste kind, verhuizing of een pensionering. In deze paragraaf zullen we, in beschrijvende zin, ingaan op welke specifieke veranderingen we verwachten voor deze drie onderzoeksgroepen.

2.6.1. De geboorte van het eerste kind

De geboorte van het eerste kind is een levensgebeurtenis die vooral als een verandering in de leefsituatie valt te karakteriseren. We kunnen dus voorspellen dat bij jonge vrouwen die hun eerste kind krijgen met name die relaties onder druk komen te staan die tot dan toe homogeen waren, maar dat nu nadat één van de betrokkene moeder is geworden, niet meer zijn. We verwachten dat zich hierdoor voornamelijk veranderingen voor zullen doen in de gezelschapsrelaties en in relaties waarin emotionele steun wordt verleend. Echter, omdat voor emotionele steun meer nodig is dan dat men dezelfde dingen meemaakt, zullen deze relaties op korte termijn niet vervangen worden. Op de lange duur kan dit wel gebeuren, maar dit is ook afhankelijk van de mate waarin iemand tijd heeft om werkelijk in deze nieuwe contacten te gaan investeren.

Hiermee komen we op de meer specifieke kenmerken van de gevolgen van de geboorte van een eerste kind. Naast het feit dat sommige relaties

minder homogeen zijn geworden geldt voor alle vrouwen dat er veel minder tijd beschikbaar is omdat zij geconfronteerd worden met een arbeidsintensieve taak waar ze nog niet bekend mee zijn. Beperkingen in het tijdsbudget hebben vooral gevolgen voor de mate waarin men in staat is praktische hulp te verlenen en samen met anderen dingen te ondernemen. Juist investeringen in instrumentele en gezelschapsrelaties zijn het meest tijdsintensief. Daarnaast zijn jonge ouders erg aan huis gebonden. Dit gebrek aan tijd en beperkingen in de fysieke mobiliteit leiden er toe dat men, vooral in de eerste tijd na de geboorte, terug zal vallen op die relaties waarin al veel geïnvesteerd is en relaties waarvan de kosten heel laag zijn. Kortom: jonge moeders zullen vooral een beroep doen op mensen met wie zij een emotionele band hebben, mensen met wie ze al heel lang optrekken en mensen die heel dichtbij wonen.

Nu zijn de gevolgen van de geboorte van een eerste kind niet voor alle vrouwen precies hetzelfde. De belangrijkste verschillen zijn te verklaren uit het feit of de vrouwen na de geboorte van het kind blijven werken of niet.¹⁴ In hoeverre de vrouwen het (dreigende) verlies van bepaalde relaties kunnen ondervangen is immers afhankelijk van de tijd en de mogelijkheden zij heeft om nieuwe relaties aan te gaan. In die gevallen dat de vrouw gestopt is met werken zullen via de kinderen relatief gemakkelijk nieuwe homogene contacten worden gelegd. Op deze manier komen nieuwe, bij de situatie passende, relaties tot stand waarin emotionele en gezelschapssteun wordt uitgewisseld. Omdat op het werk, wat dit betreft, minder homogene relaties beschikbaar zullen zijn, het percentage werkende moeders is immers kleiner dan het percentage niet-werkende moeders, zullen vrouwen die blijven werken hiervoor vooral reeds bestaande contacten aanspreken. Dit heeft als voordeel dat het rendement groter is. Dat is juist van belang voor de vrouwen die blijven werken en daardoor weinig tijd hebben. Zij zullen gemakkelijker een oude vriendin opzoeken, dan met veel moeite met een nieuwe kennis een relatie op te bouwen.

Een derde verschil tussen vrouwen die blijven werken en zij die daarmee stoppen heeft specifiek te maken met de verandering in de werksituatie. Omdat we hier in de paragraaf over pensionering op terugkomen zullen we nu alleen onze conclusie noemen, namelijk dat een dergelijke verandering vooral leidt tot het verloren gaan van bepaalde bestaande instrumentele relaties.

¹⁴ Landelijk onderzoek wees uit dat in 1988, twee jaar na de start van het onderzoek, in meer dan de helft van de gevallen, vrouwen die hun eerste kind kregen stopten met betaald werk (Rombouts & Hagenaars, 1989).

2.6.2. Verhuizing

Een verhuizing is het duidelijkste voorbeeld van een verandering in de woonsituatie. We kunnen dan ook voorspellen dat een verhuizing vooral gevolgen heeft voor die relaties waarin de kosten het zwaarste wegen, namelijk relaties waarin instrumentele en gezelschapssteun worden uitgewisseld. Andere gevolgen van een verhuizing hebben betrekking op de waarde van bepaalde, eerdere investeringen in relaties die tot op dat moment vooral gebaseerd waren op de lage kosten van het contact. Het feit dat men buren van elkaar is heeft als voordeel dat men voor elkaar vrijwel altijd bereikbaar is en dat de gezamenlijke toekomst, in ieder geval zolang men op die plek woont, verzekerd is. Veel mensen zullen dan ook moeite doen om de relatie met de buren goed te houden. Een verhuizing doet echter de kosten voor het aanhouden van deze contacten sterk stijgen en maakt dat beide betrokkenen hun verwachting over de gezamenlijke toekomst zullen herzien. Alleen bij buren, die ook als bron van emotionele steun fungeren en in wie veel is geïnvesteerd, bestaat er wel weer een kans dat het contact toch blijft bestaan.

Om de verloren gegane relaties te vervangen zal men zich in eerste instantie richten op de mensen in de directe woon- en werkomgeving, zoals buren en collega's. Daarnaast kunnen nieuwe contacten worden gezocht via verenigingen, clubs of activiteiten in de vrije tijd. Twee zaken zijn hierbij weer van belang. Ten eerste moet er een zekere toegang zijn tot nieuwe contacten. Mensen die fysiek nogal aan huis gebonden zijn of mensen die zich vanwege een introverte natuur of een gebrek aan sociale vaardigheden niet gemakkelijk aansluiting vinden bij een nieuwe groep mensen, zullen door een verhuizing sneller in een isolement geraken dan degenen die wel gemakkelijk nieuwe relaties aan kunnen gaan. Ten tweede is het van belang dat er in de directe leefomgeving mensen wonen die zich in ongeveer dezelfde leefsituatie bevinden, want juist dergelijk soort homogene gezelschapsrelaties zullen door de verhuizing verloren zijn gegaan.

Op de korte termijn kan worden verwacht dat die contacten waarbij de kosten door de verhuizing niet verhoogd zijn, geïntensiveerd zullen worden om de ontstane verliezen te compenseren. Voor instrumentele hulp moet worden teruggevallen op die relaties waarin in het verleden veel is geïnvesteerd, vrienden die helpen verhuizen en spullen uitlenen, hoewel dit bezwaarlijk kan zijn door de afstand. Op de langere termijn zullen voor zowel emotionele als instrumentele steun nieuwe contacten worden aangewend.

Het aangaan van dergelijke contacten is echter kostbaar, het vergt veel investeringen. Voor het aangaan van nieuwe gezelschapsrelaties was het vooral belangrijk dat iemands handelingsruimte niet te beperkt is. Om

nieuwe instrumentele en emotionele relaties op te bouwen is daarnaast ook tijd nodig.

2.6.3. Pensionering

Het meest kenmerkende van pensionering is de verandering in de werksituatie. We kunnen dus voorspellen dat een pensionering vooral gevolgen heeft voor de instrumentele relaties en de relaties waarin informatie wordt uitgewisseld. De gepensioneerde heeft doordat hij niet meer zo actief deelneemt aan het maatschappelijke verkeer geen toegang meer tot bepaalde waardevolle bronnen van invloed en informatie. In dit opzicht is voor zijn ex-collega's en andere kennissen de relatie van veel minder belang geworden, met name wanneer er zoals bij de ex-collega's veel alternatieve relaties met wel werkende personen beschikbaar zijn.

De pensionering heeft echter ook nog andere gevolgen. Omdat het dagelijks contact met collega's verdwijnt worden de kosten van het onderhouden van deze relaties veel hoger. Er zal dus gezocht moeten worden naar andere contacten die deze relaties kunnen vervangen. Eigenlijk zien we hier hetzelfde als bij relaties met voormalige burens na een verhuizing: wanneer collega's alleen maar een rol hebben als vorm van gezelschap, dan is de kans heel groot dat men helemaal het contact verliest omdat men meer moeite moet doen, terwijl er zonder veel inspanning, ander gezelschap voor handen is. Wanneer onder collega's ook andere vormen van steun worden uitgewisseld, en dit kan per persoon sterk verschillen (Jong-Gierveld, 1984), dan zijn de gevolgen wellicht iets minder groot.

Voor gepensioneerden is het in het algemeen niet eenvoudig om nieuwe relaties aan te gaan. Door het wegvallen van het werk is het aantal alternatieven waarover men beschikt in het algemeen beperkt. Nieuwe contacten aangaan vergt grote investeringen, omdat er weinig zekerheid is over een gezamenlijke toekomst zullen zij lang niet altijd meer ten volle zullen kunnen worden benut. Het feit dat men nu veel meer vrije tijd beschikbaar heeft maakt een intensivering van bestaande contacten echter goed mogelijk. We verwachten dan ook dat na pensionering in sommige relaties de investeringen zullen toe- in plaats van afnemen.

Natuurlijk zijn er ook weer verschillen in de mate waarin gepensioneerden in staat zijn de veranderingen na hun pensioen te ondervangen. Wat iemand aan relaties heeft opgebouwd voorafgaand aan het pensioen is daarbij van veel belang omdat het niet gemakkelijk is in deze situatie nieuwe relaties op te bouwen. Wanneer het totale aantal relaties al beperkt is en een relatief groot deel van deze relaties gebaseerd is op het uitwisselen van instrumentele steun of informatie dan zijn de

gevolgen van een pensionering relatief het grootst. Wanneer iemand weinig mogelijkheden heeft om in de nog bestaande relaties te blijven investeren, dan is de kans groot dat erop de lange termijn maar een klein aantal relaties overblijven.